

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

Καισαρίων

Εν μέρει για να εξακριβώσω μια εποχή,
εν μέρει και την ώρα να περάσω,
την νύχτα χθες πήρα μια συλλογή
επιγραφών των Πτολεμαίων να διαβάσω.
Οι άφθονοι έπαινοι κ' η κολακείες
εις όλους μοιάζουν. Όλοι είναι λαμπροί,
ένδοξοι, κραταιοί, αγαθοεργοί·
κάθ' επιχείρησις των σοφοτάτη.
Αν πεις για τες γυναίκες της γενιάς, κι αυτές,
όλες η Βερενίκες κ' η Κλεοπάτρες θαυμαστές.

Όταν κατόρθωσα την εποχή να εξακριβώσω
θάφινά το βιβλίο αν μια μνεία μικρή,
κι ασήμαντη, του βασιλέως Καισαρίωνος
δεν είλκυε την προσοχή μου αμέσως.....

Α, να, ήρθες συ με την αόριστη
γοητεία σου. Στην ιστορία λίγες
γραμμές μονάχα βρίσκονται για σένα,
κ' έτσι πιο ελεύθερα σ' έπλασα μες στον νου μου.
Σ' έπλασα ωραίο κ' αισθηματικό.
Η τέχνη μου στο πρόσωπό σου δίνει
μιαν ονειρώδη συμπαθητική εμορφιά.
Και τόσο πλήρως σε φαντάστηκα,
που χθες την νύχτα αργά, σαν έσβυνεν
η λάμπα μου —άφισα επίτηδες να σβύνει—
εθάρρεψα που μπήκες μες στην κάμαρά μου,
με φάνηκε που εμπρός μου στάθηκες· ως θα ήσουν
μες στην κατακτημένην Αλεξάνδρεια,
χλωμός και κουρασμένος, ιδεώδης εν τη λύπη σου,
ελπίζοντας ακόμη να σε σπλαχνισθούν
οι φαύλοι —που ψιθύριζαν το «Πολυκαισαρίη».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1) Πώς λειτουργεί στο παραπάνω ποίημα η Καβαφική Δικαιοσύνη;
- 2) Γιατί ο «Καισαρίων» είναι ποίημα για την ποίηση;
- 3) Πού εντοπίζετε την ειρωνεία στο παραπάνω ποίημα και πώς λειτουργεί αυτή;
- 4) Στον «Καισαρίωνα» υπάρχουν δύο βασικές και διακριτές μεταξύ τους ενότητες. Τι πετυχαίνει με αυτό ο ποιητής;
- 5) Ποιες ομοιότητες βρίσκετε στο περιεχόμενο του «Καισαρίωνα» και του ποιήματος που ακολουθεί;

27 Ιουνίου 1906, 2μ.μ.

Σαν το 'φεραν οι Χριστιανοί * να το κρεμάσουν
το δεκαεφτά χρονώ αθώο παιδί,
η μάνα του που στην κρεμάλα εκεί κοντά
σέρνονταν και χτυπιούνταν μες στα χώματα
κάτω απ' τον μεσημεριανό, τον άγριον ήλιο
πότε ούρλιαζε, και κραύγαζε σα λύκος, σα θηρίο
και πότε εξαντλημένη η μάρτυσσα μοιρολογούσε
«Δεκαεφτά χρόνια μοναχά με τα 'ζησες παιδί μου».

Και όταν το ανέβασαν την σκάλα της κρεμάλας
κι επέρασάν το το σκοινί και το 'πνιξαν
το δεκαεφτά χρονώ αθώο παιδί,
κι ελεεινά κρεμιούνταν στο κενόν
με τους σπασμούς της μαύρης του αγωνίας
το εφηβικόν ωραία καμωμένο σώμα,
η μάνα η μάρτυσσα κυλιούντανε στα χώματα
και δεν μοιρολογούσε πια για χρόνια τώρα
«Δεκαεφτά μέρες μοναχά», μοιρολογούσε,
«δεκαεφτά μέρες μοναχά σε χάρηκα παιδί μου».

Κωνσταντίνος Καβάφης

* εννοεί τους Άγγλους κατακτητές της Αιγύπτου. Προβάλλει τη χριστιανική τους ιδιότητα για να τονίσει την αντιχριστιανική πράξη. Ο νεκρός νεαρός είναι ένας απλός και ασήμαντος Βεδουίνος, μουσουλμάνος.

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

1) Η λειτουργία της Καβαφικής Δικαιοσύνης ως αποκατάστασης της ιστορικής αδικίας είναι μία φράση που έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις καθώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί στο λογοτεχνική-ποιητική περιοχή, όχι όμως και στον επιστημονικό-ιστορικό χώρο. Ο ιστορικός είναι θεράπωντας της επιστήμης και της αλήθειας, ενώ ο ποιητής υπηρετεί την τέχνη με τη φαντασία και δεν είναι δυνατό να «αποκαθιστά την αδικία της ιστορίας» (δηλαδή την αλήθεια), όπως και η ποίηση δεν είναι δυνατό να υποκαθιστά την ιστορία. Στην προκειμένη περίπτωση ο Καβάφης μεταπλάθει ένα ιστορικά ανύπαρκτο πρόσωπο σε έναν πρωταγωνιστή με διαχρονική προβολή και οντότητα. Έτσι ο άσημος Καισαρίων παραδίδεται στις επόμενες γενιές με ιδιαίτερη προσωπική αξία και χαρακτηριστικά. Η αποκατάσταση της αδικίας στο πρόσωπο του Καισαρίωνα δε νοείται ως επαναπροσδιορισμός των ιστορικών γεγονότων. Η αδικία είναι ότι θανατώθηκε σε πολύ μικρή ηλικία και χωρίς να συντρέχει κάποιος ιδιαίτερα σημαντικός λόγος. Ήταν άδικη απέναντί του η ζωή και η εξουσία που διέταξε το θάνατό του. Η ποίηση λοιπόν, «η τέχνη μου» όπως λέει ο Καβάφης, «ανατρέπει» την ιστορική πορεία, ανασύρει από την ιστορική αφάνεια τον Καισαρίωνα και του προσδίδει μια ξεχωριστή αξία. Αυτή η τακτική εντάσσεται στη γενικότερη λογική της «ποιητικής δικαιοσύνης» του Καβάφη. Ο ευαισθητοποιημένος απέναντι

στην αδικία, ιστορική, κοινωνική, πολιτική κλπ Καβάφης προσπαθεί να την απαλείψει. Για να το πετύχει αυτό αντιμάχεται στη «λήθη» προσφέροντας στους πρωταγωνιστές του «μνήμη». Οι διώκτες των ηρώων του μένουν στην αρνητική ιστορική αποτίμηση και αποδοκιμασία. Για αυτούς υπάρχει λήθη με την έννοια όχι μόνο της λησμονιάς αλλά και της περιφρόνησης, της αποδοκιμασίας. Αντίθετα τα Καβαφικά πρόσωπα ηρωοποιούνται μέσω της ποίησης, κερδίζουν την εκτίμηση και τη συμπάθειά μας κι έτσι τελικά χαράσσονται με θετικό τρόπο στη μνήμη μας. Αυτή η ιδιότυπη Καβαφική Δικαιοσύνη, η ποιητική του Δικαιοσύνη είναι ακόμη εντονότερη όταν τα πρόσωπά του είναι θύματα αυταρχικών και αλαζονικών εξουσιών.

2) Ο Καβάφης στο ποίημα αυτό παρουσιάζει τις απόψεις του για το ρόλο της ποίησης και τη λειτουργικότητά της. Θεωρεί πως η ποίηση είναι ένα μέσο έκφρασης φιλοσοφικού - πολιτικού προβληματισμού και βρίσκει την ευκαιρία μέσω του ποιήματός του να καταγγείλει την αλαζονεία και τον αυταρχισμό της εξουσίας που ευνουχίζει και περιφρονεί την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και υπόσταση. Αυτό το επιτυγχάνει η ποίηση με τη δήλωση της διαφωνίας της σχετικά με τις επιλογές της εξουσίας. Αυτή η διαφωνία καταγράφεται αφού η προσπάθεια του ποιητή είναι να αποκαταστήσει την ιστορική αδικία απέναντι στον Καισαρίωνα, στόχος που άλλωστε αποτελεί και το λόγο ύπαρξης αυτού του ποιήματος. Ο Καβάφης βέβαια ξέρει ότι η ποίηση δεν μπορεί να αλλάξει την ιστορική καταγραφή. Μπορεί όμως, και το γνωρίζει κι αυτό ο ποιητής, να «δικαιώσει» τον Καισαρίωνα ανασύροντάς τον από τη λήθη και προσδίδοντάς του «μνήμη», καταγραφή δηλαδή στις επόμενες γενιές και μάλιστα ως προτύπου ανδρός. Αυτός είναι ο κυρίαρχος ρόλος που προσδίδει ο ποιητής στην ποίηση με βάση αυτό το ποίημα. Το ποίημα αυτό παρουσιάζει όμως ενδιαφέρον και σε ότι αφορά την ποιητική του. Αυτοαποκαλύπτεται, αυτοπαρουσιάζεται, μας δίνει δηλαδή πληροφορίες για τη γέννησή του (αυτοαναφορικότητα). Μας δηλώνει την απαρχή της έμπνευσης, το περιορισμένης ιστορικής σημασίας πρόσωπο του Καισαρίωνα βρίσκεται ήδη στον τίτλο, αλλά και όλη τη διαδικασία της ποιητικής δημιουργίας. Έτσι παρακολουθούμε το ποιητικό υποκείμενο να μετεξελίσσεται υιοθετώντας διαδοχικά διαφορετικούς ρόλους, ιστορικός μελετητής – επιλεκτικός αναγνώστης – ποιητής. Παράλληλα, δηλώνεται ότι αυτό που δίνει τη μέγιστη ώθηση στην ποιητική συγγραφή είναι ένας οραματισμός, μια φαντασίωση που παρά τον ιδιωτικό του χαρακτήρα διατηρεί την ιστορική του αφετηρία. Αντιλαμβανόμαστε δηλαδή και την κορύφωση της έμπνευσης. Ίσως όμως το πιο σημαντικό στοιχείο είναι ότι βιώνουμε το ποίημα εν τη γεννέσει του αφού βρισκόμαστε μέσα στο εργαστήρι του ποιητή, στην κάμαρά του που μας βάζει ο ίδιος με τα πολλά θεατρικά του στοιχεία. Αντιλαμβανόμαστε τον τόπο και το χρόνο της δημιουργίας, την πηγή, τη στιγμή και το λόγο της έμπνευσης αλλά και τα συναισθήματα του ίδιου του ποιητή αφού μας τα παρουσιάζει ολοκάθαρα.

3) Αν σκεφτεί κανείς πως το βασικό χαρακτηριστικό κάθε ειρωνείας είναι μια αντίθεση ανάμεσα σ' ένα φαινόμενο και σε μια πραγματικότητα και πως το μεγαλύτερο και ωριμότερο μέρος του έργου του Καβάφης οικοδομείται πάνω σε τέτοιες αντιθέσεις, τότε το πρόβλημα της ποίησής του δεν είναι δύσκολο να λυθεί. Η ειρωνεία τραβάει τη συγκίνηση διά του κενού, γιατί λειτουργεί με τη φαινομενική απουσία, δηλαδή με τη δραστηκότητα σκέψεων και συναισθημάτων που υπονοούνται ή αποσιωπούνται..

Με τον όρο «ειρωνεία» και «ειρωνική γλώσσα» εννοούμε το είδος της έκφρασης που δημιουργεί το χώνεμα της λεκτικής ειρωνείας του Καβάφης με τη δραματική του ειρωνεία. Με την πρώτη ο Καβάφης υποβάλλει νοήματα και αισθήματα που δε βρίσκονται στις λέξεις του, και που είναι διαφορετικά ή αντίθετα από το νόημα που αυτές εκφράζουν. Με τη δεύτερη δημιουργεί αντιθέσεις καταστάσεων που, υποβάλλοντας ή αποκαλύπτοντας την αληθινή όψη των πραγμάτων, αποδεικνύουν την ιδέα των ηρώων του για την πραγματικότητα μια τραγική αυταπάτη. Στο προκείμενο ποίημα ενυπάρχουν και τα δύο είδη ειρωνείας. Καταρχάς, μιλώντας για τη λεκτική ειρωνεία, παρατηρούμε έντονη συσσώρευση επιθέτων με καθολική μάλιστα

αναφορά : λαμπροί, ένδοξοι, κραταιοί, αγαθοεργοί, τα οποία υποδηλώνουν την παρουσία των αυλοκολάκων στην αυλή των Πτολεμαίων και την τραγική παρακμή του βασιλείου τους. Έπειτα η χρήση λόγιων λέξεων όπως «εις όλους», «επιχείρησις των», «σοφοτάτη» που με την ασάφειά τους υποδηλώνουν την έλλειψη σοβαρού πολιτικού έργου, ενώ η λεκτική ειρωνεία επιτείνεται από τη χρήση ομοιοκαταληξίας (εποχή-συλλογή, περάσω-διαβάσω, αυτές-θαυμαστές), που όμως είναι «φτιασιδωμένη» αφού δεν προσδίδει στο κείμενο ρυθμό αλλά λειτουργεί εμφατικά στο ήδη πομπώδες ύφος του κειμένου. Τέλος έντονη είναι η αίσθηση της απαξίωσης με τον πληθυντικό αριθμό των γυναικείων ονομάτων που παραπέμπει σε ηθική παρακμή (Βερενίκες, Κλεοπάρες). Η Καβαφική ειρωνεία αποδομεί την ψευδεπίγραφη «τελειότητα» των Πτολεμαίων και παράλληλα δηλώνει τη διαφωνία του ποιητή με την ιστορική καταγραφή καθώς και τη συναισθηματική του αποστασιοποίηση από το περιεχόμενο των επιγραφών. Συνάμα εκφράζει την ιδεολογική αποδοκιμασία προς τις εξουσίες που αρέσκονται στην κολακεία και την υπερβολή.

Η δραματική ειρωνεία διαφαίνεται κυρίως στη δεύτερη στροφική ενότητα (στιχ.26-30) όπου ο διάδοχος του θρόνου της Αλεξάνδρειας Καισαρίων (=μικρός Καίσαρας) ελπίζει στην ευσπλαχνία (!) και την καλή θέληση των κατακτητών.

4) Τα δύο τμήματα του ποιήματος (στίχοι 1-14 και 15-30) κινούνται σε διαφορετική ποιητική ατμόσφαιρα:

Το πρώτο έχει ύφος αφηγηματικό και πεζολογικό συμβαδίζοντας με το θέμα του (με το περιεχόμενο των επιγραφών): μάλιστα διακρίνουμε σ' αυτό και κάποιες διάσπαρτες ομοιοκαταληξίες, ακανόνιστες, όχι εύηχες ούτε πλούσιες (εποχή - συλλογή, περάσω - διαβάσω, λαμπροί - αγαθοεργοί, αυτές - θαυμαστές), μάλλον άτεχνες, ένα στοιχείο που υποδηλώνει την όχι και τόσο υψηλή ποιητική τεχνική του πρώτου τμήματος του ποιήματος. Όμως το άλλο τμήμα (στίχοι 15-30) αυτονομείται όχι μόνο στο περιεχόμενο (στρέφεται αποκλειστικά γύρω από το πρόσωπο του Καισαρίωνα) αλλά και στην ποιητική του, γιατί κινείται σε επίπεδο υψηλής πνοής και σε ύφος ζωντανό και παραστατικό· τα στοιχεία που συνιστούν την τεχνική του είναι τα ακόλουθα:

η ποιητική αποστροφή: Α, να, ήρθες σύ

το β' γραμματικό πρόσωπο, που κάνει το λόγο άμεσο και οικείο· μάλιστα η διαπλοκή του με το α' πρόσωπο στους στίχους 18-26 δείχνει πόσο κοντά στον ήρωά του βρίσκεται ο ποιητής (στους πρώτους στίχους της ενότητας υπάρχει μόνο το β' πρόσωπο: ήρθες, συ, σου, σένα- στους ενδιάμεσους, 18-26, διαπλέκονται το α' και το β' πρόσωπο σχεδόν σε κάθε στίχο: σ' έπλασα, νου μου - τέχνη μου, πρόσωπό σου - σε, φαντάσθηκα - εθάρεψα, μπήκες, κάμαρά μου - με φάνηκε, εμπρός μου, στάθηκες, ήσουν) και στους τελευταίους, 28-30, βρίσκουμε πάλι μόνο το β' πρόσωπο: σου, σε).

η θεατρικότητα: στο «σκηνικό» υπάρχουν δύο πρόσωπα, έστω και αν το ένα είναι δημιούργημα της φαντασίας του άλλου και βουβό

οι εικόνες: η πραγματική εικόνα της μισοσκότεινης κάμαρας με τη λάμπα (πετρελαίου) που αργοσβήνει και η εικόνα της μορφής του Καισαρίωνα, πλάσμα της φαντασίας του ποιητή, η οποία ενσωματώνεται στην πρώτη.

Με την αλλαγή αυτή της ποιητικής ατμόσφαιρας περιβάλλεται η μορφή του Καισαρίωνα με υψηλότερη έμπνευση και τέχνη, ενώ παράλληλα υποδηλώνεται και η διαφορά ανάμεσα στο πεζό περιεχόμενο της ιστορίας, που παρουσιάζει την ψυχρή αλήθεια, και στο εμπνευσμένο περιεχόμενο της ποιητικής δημιουργίας, που λειτουργεί με τη γοητεία της φαντασίας.

5) Στα δύο αυτά ποιήματα ο Αλεξανδρινός ποιητής πραγματεύεται το τραγικό γεγονός της δολοφονίας νέων ανθρώπων από αυταρχικές εξουσίες. Ανεξαρτητοποιείται από το ιστορικό «βάρος» των δύο προσώπων και αιωνιοποιεί δύο μορφές που δεν κατάφεραν ή μάλλον δεν πρόλαβαν να δημιουργήσουν τις δικές τους ιστορικές φιγούρες.

Η «Καβαφική Δικαιοσύνη» που χαρακτηρίζει τον «Καισαρίωνα» υπηρετείται και στο δεύτερο ποίημα. Αναφέρεται κι εδώ σ' ένα «δεκαεφτά χρονώ αθώο παιδί» που η τότε εξουσία, καταστρατηγώντας κάθε ανθρώπινο δικαίωμα και υπερβαίνοντας κάθε όριο ηθικής, θανατώνει αναίτια και βάνουσα. Κοινό τόπο και στα δύο ποιήματα αποτελεί η ιδιαίτερη σχέση ανάμεσα στην ιστορία και την ποίηση αλλά και στον θεράποντά της, τον ποιητή. Ο ποιητής, άρα και η ποίηση, για τον Καβάφη δεν αναπαράγει ούτε και ξαναγράφει την ιστορία, αλλά παίζει το ρόλο της «συνείδησής» της. Ο ποιητής οφείλει να ευαισθητοποιείται με την αδικία, να αναδεικνύει κάθε ψήγμα ανθρώπινου πόνου, κάθε αμυχή πληγής που η ζωή με τη ραγδαία και χειμαρρώδη εξέλιξή της αλλά και η ευθυκρισία της ιστορικής επιστήμης οδηγούν στον «αφανισμό». Από τον αφανισμό αυτό ο Καβάφης «διασώζει» τον Καισαρίωνα αλλά και τον νεαρό βεδουίνο. Με τη δύναμη της ποιητικής πέννας τούς προσφέρει «μνήμη» και «αιωνιότητα» σε αντιδιαστολή με τη «λήθη» και την περιφρόνηση προς τους «φαύλους» διώκτες τους. Υπό το πρίσμα αυτό τα δύο ποιήματα εντάσσονται στην περιοχή των «φιλοσοφικών» του Καβάφη αφού, είτε σε σχέση με τους Ρωμαίους είτε σε σχέση με τους Άγγλους, μοιράζονται και την αποστροφή του Καβάφη προς τις εξουσίες που στο βωμό της σκοπιμότητας λειτουργούν αμοραλιστικά και χωρίς ίχνος ανθρωπιάς.

Και βέβαια η καταγγελία στις μεθόδους της εξουσίας αισθητοποιείται μέσω της Καβαφικής ειρωνείας. Οι «Χριστιανοί» Άγγλοι από τη μια και οι «φαύλοι» Ρωμαίοι από την άλλη αντιμετωπίζονται με ειρωνική διάθεση. Η βαρβαρότητα και η μικροψυχία των ενεργειών τους δε συνάδουν με την ιδιότητα του Χριστιανού που φέρουν οι Άγγλοι ή με το μεγαλείο της παγκόσμιας κυριαρχίας που διακήρυσσαν οι Ρωμαίοι. Μάλιστα, αυτή η αντίθεση ενισχύεται με την ειδική χρήση και λειτουργία των επιθέτων στον Καβάφη. Η ποιητική ατμόσφαιρα φορτίζεται υπέρ των αδύναμων νεαρών που έχουν ως όπλα τους ενάντια στη βία της εξουσίας την αθωότητα ο νεαρός Αιγύπτιος και την ονειρώδη εμορφιά σε συνδυασμό με την ιδεώδη προσωπικότητα ο Καισαρίωνας.

Αξιοσημείωτο είναι και το ερωτικό στοιχείο που εμφανίζεται πιο έντονο και δυναμικό στον Καισαρίωνα και υπολανθάνον στο δεύτερο ποίημα. Είναι σύνηθες στην ποίηση του Καβάφη η παρουσία νεαρών ηρώων να συνδυάζεται με εκφράσεις που αποπνέουν ερωτισμό. Αυτό γίνεται με σαφέστερο τρόπο στον «Καισαρίωνα», «τη νύχτα ψες αργά», «ωραίο και αισθηματικό», «μπήκες στην κάμαρά μου», και με κλασσικές, ειδοποιές, όσον αφορά στην ερωτική ατμόσφαιρα του Καβάφη λέξεις στο άλλο ποίημα, «το εφηβικόν ωραία καμωμένο σώμα».

Τέλος, η εμμονή του Καβάφη να έλκεται από ιστορικά περιθωριοποιημένα πρόσωπα σε συνδυασμό με την ευαισθησία απέναντι στην ανά τους αιώνες κοινωνική αδικία, σηματοδοτεί και τον, κατά Καβάφη, ρόλο της ποίησης, οριοθετεί την ιστορική δικαιοδοσία και δείχνει την αδήριτη ανάγκη να αναδείξει η ποίηση το ασήμαντο στον άξονα της ιστορίας αλλά σημαντικό στη σφαίρα του «Αισθήματος», όπως αργότερα θα αναφέρει κι ο Ελύτης.

Επιμέλεια: Πετρομελίδης Βασίλης, Σαββίδου Ιουλίττα, Τζιμογιάννης Δημήτρης